

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/12>

СОМАТИЧНІ ПРАВА: РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ПРАКТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Тарасевич Тетяна Юріївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та процесу

Київського університету права Національної академії наук України

ORCID ID: 0000-0002-3860-9909

У статті досліджено соматичні права людини, їх реалізація та практика правового регулювання. Зазначено, що реалізація соматичних прав – досить дискусійна в науці тема, яка вимагає серйозних наукових досліджень, а також вивчення практики правового регулювання окремих соматичних прав і в Україні, і за її межами. Зважаючи на те, що більшість цих проблем виходять за межі норм моралі, наука не може передбачити, як реалізація цих можливостей особи позначиться на майбутньому поколінні людей. Наголошено, що ступінь закріплення й реалізації на державному рівні особистих прав не може свідчити про рівень розвитку суспільства і держави. Більшою мірою на ці процеси впливає розвиток технологій, що сприяють зародженню деяких соматичних прав, але ключовими є особливості наявної в тому чи іншому суспільстві норми моралі, моральних цінностей і сформованих традицій. Вищевказані ознаки дають підстави розглядати соматичні права як самостійну категорію, що має здатність відповідати сучасним інтересам людини, її потребам. Утім, питання про самостійність цієї категорії прав, як і питання про їх реалізацію, є досить спірним. Зроблено висновок, що в зарубіжному законодавстві втілено багато положень, які стосуються соматичних прав, вважаємо за доцільне реалізувати окремі з них у правовій системі України. Однак, зважаючи на специфіку чинного законодавства, норми моралі й інші суспільні переконання, можна з певністю стверджувати, що деякі новації нині ще не можуть бути втілені у правовій дійсності нашої держави. Саме тому в юридичній доктрині ці питання поки є дискусійними.

Ключові слова: права людини, права четвертого покоління, соматичні права, реалізація прав людини, евтаназія, легалізація одностатевих шлюбів, нормотворчість, правозастосування.

Tarasevych Tetiana. Somatic rights: implementation and practice of legal regulation

The article examines somatic human rights, their implementation and practice of legal regulation. It is noted that the implementation of somatic rights is a very controversial topic in science, which requires serious research, as well as the study of the practice of legal regulation of certain somatic rights in Ukraine and abroad. Taken into the account that most of these problems go beyond the norms of morality, science can not predict how the realization of these capabilities of the individual will affect future generations. It is emphasized that the degree of consolidation and realization of personal rights at the state level cannot indicate the level of development of society and the state. These processes are more influenced by the development of technologies that contribute to the emergence of some somatic rights, but the basis is the key features of the existing norms of morality, moral values and established traditions in a given society. The above features give grounds to consider somatic rights as an independent category that has the ability to meet modern human interests and needs. However, the question of the independence of this category of rights, as well as the question of their implementation, is quite controversial. It is concluded that many provisions concerning somatic rights are embodied in foreign legislation, we consider it appropriate to implement some of them in the legal system of Ukraine. However, given the specifics of current legislation, moral norms and other social beliefs, it is safe to say that some innovations can not yet be implemented in the legal reality of our state. That is why in legal doctrine these issues are still debatable.

Key words: human rights, fourth generation rights, somatic rights, realization of human rights, euthanasia, legalization of same-sex marriages, rule-making, law enforcement.

Реалізація соматичних прав – досить дискусійна в науці тема, яка вимагає серйозних наукових досліджень, а також вивчення практики правового регулювання окремих соматичних прав і в Україні, і за її межами. Зважаючи на те, що більшість цих проблем виходять за межі норм моралі, наука не може передбачити, як реалізація цих можливостей особи позначиться на майбутньому поколінні людей [1, с. 101]. Але, на думку більшості дослідників четвертого покоління прав людини, наука має прогнозувати наслідки, недоліки та перспективи будь-якого наукового «кроку» у сфері прав людини. Щодо цього варто згадати про «співпрацю» та взаємодію між науками, можливість проведення комплексних досліджень щодо розвитку інституту прав людини, з огляду на те, що держава та право є результатом розвитку суспільства, створені саме для організації й життєдіяльності суспільства, що мають ґрунтуватися на цінностях моралі, культурних та природних потребах кожної людини [2].

Розглядаючи цю категорію прав людини, у своїх публікаціях ми неодноразово відзначали, що одним із новаторів уведення поняття «особистісні (соматичні) права» є вчений В.І. Крусс, який визначає ці права як «<...> групу таких прав, які ґрунтуються на фундаментальній світоглядній упевненості у «праві» людини самостійно розпоряджатися своїм тілом: здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» і навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму і розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами» [3, с. 43]. Як такі права В.І. Крусс розглядає: право на смерть, зміну статі, гомосексуальні контакти, трансплантацію органів, уживання наркотичних або психотропних засобів, штучне репродукування, стерилізацію, аборт, клонування; право на віртуальне моделювання – у сенсі повного утвердження (дублювання) себе у формі об'єктивного існування. Оскільки всі ці права мають суто особистісний характер, учений визначив їх як соматичні (від грец. *soma* – тіло) [3, с. 43].

Авторську класифікацію соматичних прав наводить і М.О. Лаврик, розділяє їх на п'ять груп, у кожній із яких переважно

дублюються ті самі види особистісних прав людини, які називав В.І. Крусс. Відмінність хіба в тому, що М.О. Лаврик зараховує до соматичних прав також сексуальні права людини [4, с. 21].

Актуальним є питання «механізації» тіла людини. Сучасні технології на нинішньому етапі науково-технічного прогресу вже дають змогу говорити про імпланти, протези, зокрема керовані, які можуть слугувати засобом реабілітації людей, які страждають від захворювань і наслідків травм опорно-рухового апарату тощо [5]. Водночас так зване право на «механізацію тіла», яке, на думку дослідників, відповідає визначенню цієї категорії прав В.І. Крусса, як і перелічені вище соматичні права, має низку специфічних ознак, а саме:

1. Специфічний характер об'єкта цих прав – тіло людини, що виступає об'єктом права власності і має натепер переважно грошово-вартісний вираз.

2. Природна залежність від знань біології, генетики, медицини, техніки. Їх існування і реалізація можливі тільки за допомогою досягнень науково-технічного прогресу.

3. Новизна, що має різний ступінь вираженості, залежно від виду охоронюваного результату розпорядження тілом або життям.

4. Неоднозначне ставлення з боку релігії, моралі, етики, політики.

5. Нерозривний зв'язок із конституційними (основними) правами людини з огляду на особливий зв'язок з особистими (природними) правами й особливість як самостійної групи прав людини.

6. Винятковість за своїми правовими наслідками у процесі та результаті їх реалізації. З будь-якою зміною тілесного втілення людини змінюється суб'єктивний аспект правовідносин, тобто заторкуються безліч зв'язків різних галузей правового регулювання (цивільного, шлюбно-сімейного, конституційного тощо).

7. Ступінь їх визнання і реалізації відображає рівень розвитку держави і суспільства загалом [6, с. 224–225].

Однак, на нашу думку, ступінь закріплення й реалізації на державному рівні особистих прав не може свідчити про рівень розвитку суспільства і держави. Більшою мірою на ці процеси впливає

розвиток технологій, що сприяють зародженню деяких соматичних прав, але ключовими є особливості наявної в тому чи іншому суспільстві норми моралі, моральних цінностей і сформованих традицій.

Вищевказані ознаки, на думку окремих авторів, дають підстави розглядати соматичні права як самостійну категорію, що має здатність відповідати сучасним інтересам людини, її потребам [7, с. 124–125]. Також питання про самостійність цієї категорії прав, як і питання про їх реалізацію, є досить спірним.

Наприклад, відома дослідниця соматичних прав людини О.Е. Старовойтова дотримується позиції, що соматичні права – частина природних прав, водночас у системі соматичних прав, на її думку, право на життя і право на смерть є центральними [8, с. 12].

Однак, хоча деякі вчені вважають, що «у людини з'явилася реальна можливість не тільки покращувати світ навколо, але і змінити саму себе, увесь людський рід» [9], нині теорія соматичних прав людини не набула широкого визнання в юридичній науці. Навіть більше, у сучасному світі на міжнародно-правовому рівні (ООН, Рада Європи) з'явився консенсус щодо обмеження соматичних прав людини з погляду норм моралі та релігії [10].

Зауважимо, що більшість соматичних прав відображені в законодавстві. Проте існують і винятки з огляду на деякі особливості негативного етичного їх сприйняття. Однак, на відміну від вітчизняних, для багатьох зарубіжних законодавців питання про реалізацію окремих соматичних прав є досить актуальним. Так, за кордоном широко обговорюється проблема легалізації одностатевих шлюбів. На основі інформації РІА «Новини» та інших інформаційних джерел можна зробити висновок, що легалізація одностатевих шлюбів має позитивну тенденцію: більшість країн Європи (Франція, Великобританія, Данія, Швеція, Норвегія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди), Американського континенту (Канада, Мексика, Аргентина, Бразилія) та інші країни узаконили цей різновид шлюбів [11].

Зазначимо, що 14 вересня 2021 р. була ухвалена резолюція Європарламенту, яка закликає до визнання одностатевих сою-

зів – причому і шлюбів, і цивільних партнерств – по всій території Європейського Союзу [12]. Однак визначення поняття «шлюб» у ст. 21 Сімейного кодексу України не передбачає укладання його «одностатєвої форми»: «Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану» [13]. Отже, нині реалізація одностатєвих шлюбів в Україні поза законом.

Також важливо, на нашу думку, окреслити проблеми реалізації права на евтаназію. Зазначимо, що багато зарубіжних законодавців проводять активну політику щодо його реалізації. Так, у законодавстві Нідерландів та Бельгії встановлюються обов'язкові для дотримання лікарями критерії, за якими можна проводити евтаназію [14]. Чимало інших держав також мають достатній досвід реалізації права на смерть. Наприклад, у 1997 р. Конституційний суд Колумбії постановив, що лікар не несе відповідальності, якщо виконує бажання безнадійно хворого пацієнта про добровільну смерть. У 2004 р. пасивна евтаназія була дозволена в Ізраїлі та Франції [15, с. 96]. У Швеції та Фінляндії пасивна евтаназія, що здійснюється шляхом припинення марної підтримки життя, також не вважається протизаконною. Однак основою для ухвалення лікарем рішення про припинення лікування є вільне й усвідомлене волевиявлення самого пацієнта. Юридично недійсними вважаються аналогічні прохання від найближчих родичів хворого, який перебуває в несвідомому стані.

У країнах, де евтаназія заборонена і можлива кримінальна відповідальність, дається різна юридична оцінка діянням, пов'язаним із нею. Скажімо, у кримінальних кодексах низки держав існує особливий привілейований склад, у рамках якого кримінальна відповідальність за позбавлення життя за наявності наполегливої вимоги потерпілого істотно знижена, коли порівняти з убивством (наприклад, в Австрії, Німеччині, Японії) [16].

В Україні, як ми зауважували, реалізація евтаназії заборонена. Так, у ст. 52 Закону «Основи законодавства України про охорону здоров'я» наголошено: «Медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії». Натомість, наприклад, у ст. 31

Закону «Про охорону здоров'я» Республіки Білорусь евтаназія визначається як «задоволення прохання пацієнта про припинення життєдіяльності його організму і настання смерті за допомогою будь-яких дій (бездіяльності) з метою позбавлення від болісних страждань, викликаних невиліковною хворобою». У цій же статті вказується, що «особа, яка свідомо спонукала іншу особу до евтаназії і (або) що здійснила евтаназію, несе відповідальність відповідно до законодавства Республіки Білорусь» [17].

В Україні ще у 2008 р. адвокатка та відома юристка Я. Триньова написала власний законопроект про евтаназію і вже тричі подавала його на розгляд до Верховної Ради України, однак проект досі так і не розглянули. Щодо цього авторка зауважує, що Україна, як і решта країн пострадянського простору, залишається заручницею ідеї про те, що евтаназія чи асистований суїцид порушують норми суспільної моралі. Хоча, на її думку, це не так, особливо з огляду на рівень паліативної допомоги в Україні [18].

Важливо відзначити також, що в юридичній науці наявні і такі соматичні права, які є неприйнятними не тільки для окремих держав, а й для всього світового співтовариства. Цей аспект тісно пов'язаний із правовим регулюванням клонування людських істот і, відповідно, соматичного права людини на клонування. Процес обговорення цієї назрілої проблеми почався з розгляду проекту Міжнародної конвенції ООН проти клонування людини в рамках шостого комітету Генеральної Асамблеї ООН у 2001 р. У 2005 р. була ухвалена Декларація ООН про клонування людини, у якій вказувалося на необхідність ужиття заходів щодо відповідного

захисту людського життя у процесі застосування біологічних наук; заборона всіх форм клонування людей, якщо вони несумісні з людською гідністю і захистом людського життя [19].

Варто також зазначити, що на міжнародному рівні існують правові акти, що стосуються правового регулювання соматичних прав загалом. Наприклад, обов'язковим документом у сфері міжнародного правового регулювання соматичних прав є Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину), ухвалена в місті Ов'єдо 4 квітня 1997 р. [20] із трьома протоколами: додатковий протокол, що забороняє клонування істот (Париж, 12 січня 1998 р.) [21]; додатковий протокол щодо трансплантації органів і тканин людини (Страсбург, 24 січня 2002 р.) [22]; додатковий протокол у галузі біомедичних досліджень (Страсбург, 25 січня 2005 р.) [23]. Усі зазначені документи набули юридичної сили.

Отже, з вищенаведеного випливає, що питання щодо реалізації деяких соматичних прав регулюються на міжнародному рівні, що свідчить про їхню актуальність для світової спільноти.

З огляду на те, що в зарубіжному законодавстві втілено багато положень, які стосуються соматичних прав, вважаємо за доцільне реалізувати окремі з них у правовій системі України. Однак, зважаючи на специфіку чинного законодавства, норми моралі й інші суспільні переконання, можна з певністю стверджувати, що деякі новації нині ще не можуть бути втілені у правовій дійсності нашої держави. Саме тому в юридичній доктрині ці питання поки є дискусійними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аврамова О.Є., Жидкова О.С. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми. *Право України*. 2010. № 2. С. 101–107.
2. Несинова С.В. Нове покоління прав людини: сучасні проблеми класифікації. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 2(7). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn_2015_2_8 (дата звернення: 09.12.2021).
3. Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10. С. 43–50.
4. Лаврик М.А. К теории соматических прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. С. 16–26.

5. Загальна теорія здоров'я та здоров'я збереження : колективна монографія / за заг. ред. Ю.Д. Бойчука. Харків, 2017. 488 с.
6. Нестерова Е.М. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека. *Социально-экономические явления и процессы* : международный журнал. 2011. № 7. С. 222–226. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-yuridiko-sotsialnaya-suschnost-somaticheskikh-prav-cheloveka/> (дата звернення: 09.03.2018).
7. Туряньський Ю.І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2020.
8. Старовойтова О.Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в РФ: историко-правовой и теоретический анализ : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2006. 453 с.
9. Мустафаєва С.М. Концепція соматичних прав людини та її загальна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 47–49. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/12.pdf (дата звернення: 09.12.2021).
10. Крилова Д.С. Четверте покоління прав людини в контексті взаємозв'язку правових та моральних норм. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 2 (24). Р. 26–30. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/6.pdf> (дата звернення: 09.12.2021).
11. Росоляк О.Б. Проблематика визнання та запровадження правових механізмів щодо реалізації права на одностатевий шлюб у світі: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (16). С. 180–185.
12. Європарламент прийняв резолюцію, що вимагає від країн Євросоюзу легалізації одностатевих шлюбів. *Собор*. 2021. 15 вересня. URL: <https://sobor.com.ua/news/evroparlament-rezolyuciya> (дата звернення: 09.12.2021).
13. Сімейний кодекс України : Закон від 10.01.2002 р. № 2947–III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 09.12.2021).
14. Трушкевич А.А. Проблема эвтаназии в международном праве. *Universum: Экономика и юриспруденция* : электронный научный журнал. 2016. № 9. URL: <http://7universum.com/ru/economy/archive/item/3579/> (дата звернення: 09.12.2021).
15. Вавилкина Т.В. К вопросу об эвтаназии в законодательстве зарубежных стран. *Наука. Общество. Государство*. 2014. № 4. С. 90–97.
16. Захилько К.С. К вопросу об уголовной ответственности за эвтаназию, статья по состоянию на 31.01.2017 г. *КонсультантПлюс. Беларусь* / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2018.
17. О здравоохранении : Закон Респ. Беларусь от 18.06.1993 г. № 2435–XII (в ред. от 21.10.2016 г. № 433–З). *КонсультантПлюс. Беларусь* / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2018.
18. Право на смерть. Когда в Украине разрешат эвтаназию и причем здесь деньги. *Заборона*. 2021. 15 апр. URL: <https://zaborona.com/ru/pravo-na-smert-kogda-v-ukraine-razreshat-evtanaziyu-i-prichem-zdes-dengi/> (дата звернення: 09.12.2021)
19. Декларация ООН про клонування людини : міжнар. док. від 08.03.2005 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d57#Text (дата звернення: 09.12.2021).
20. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 09.12.2021).
21. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо заборони клонування людських істот від 12.01.1998 р. № 168. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_526#Text (дата звернення: 09.12.2021).
22. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини від 24.01.2002 р. № ETS N 186. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_684#Text (дата звернення: 09.12.2021).

23. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину в галузі біомедичних досліджень від 25.01.2005 р. № ETS N 195. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_686#Text (дата звернення: 09.12.2021).

REFERENCES:

1. Avramova O., Zhydkova O. (2010). Chetverte pokolinnia prav liudyny: postanovka problemu [Fourth generation human rights: problem statement]. *Pravo Ukrainy*. № 2. Pp. 101–107 [in Ukrainian].
2. Nesynova S.V. (2015). Nove pokolinnia prav liudyny: suchasni problemy klasyfikatsii [The new generation of human rights: current problems of classification]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia*. Ser. "Iurydychni nauky". № 2 (7). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn_2015_2_8 [in Ukrainian].
3. Kruss V.I. (2000). Lichnostnye ("somaticheskie") prava cheloveka v konstitucionnom i filosofsko-pravovom izmerenii: k postanovke problem [Personal ("somatic") human rights in the constitutional and philosophical and legal dimensions: to the problem statement]. *Gosudarstvo i pravo*. № 10. Pp. 43–50 [in Russian].
4. Lavrik M.A. (2005). K teorii somaticheskikh prav cheloveka [Towards the theory of somatic human rights]. *Sibirskii iuridicheskii vestnik*. № 3. Pp. 16–26 [in Russian].
5. Boichuk Yu.D. (2017). Zahalna teoriia zdorovia ta zdorovia zberezhenia [General theory of health and conservation health]. Kharkiv : Vyd. Rozhko S.H. [in Ukrainian].
6. Nesterova E.M. (2011). Poniatie i iuridiko-sotsialnaia sushchnost somaticheskikh prav cheloveka [The concept and legal and social essence of somatic human rights]. *Sotsialno-ekonomicheskie iavleniia i protsessy: mezhdunarodnyi zhurnal*. № 7. Pp. 222–226 [in Russian].
7. Turianskyi Yu.I. (2020). Somatychni prava liudyny v suchasni doktryni konstytutsionalizmu: teoretyko-pravove doslidzhennia [Somatic human rights in the modern doctrine of constitutionalism: a theoretical and legal study]. *Candidate's thesis*. Lviv, "Lviv. Politekhnik" [in Ukrainian].
8. Starovoitova O.E. (2006). Iuridicheskii mekhanizm realizatsii i zashchity somaticheskikh prav cheloveka i grazhdanina v RF: istoriko-pravovoi i teoreticheskii analiz [The legal mechanism for the implementation and protection of somatic human and civil rights in the Russian Federation: historical, legal and theoretical analysis]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Sankt-Peterburg [in Russian].
9. Mustafaieva S.M. (2020). Kontseptsiiia somatychnykh prav liudyny ta yii zahalna kharakterystyka [The concept of somatic human rights and its general characteristics]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2. Pp. 47–49 [in Ukrainian].
10. Krylova D. (2017). Chetverte pokolinnia prav liudyny v konteksti vzaiemozviazku pravovykh ta moralnykh norm [The fourth generation of human rights in the context of the relationship between legal and moral norms]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 2(24). Pp. 26–30 [in Ukrainian].
11. Rosoliak O. (2018). Problematyka vyznannia ta zaprovadzhennia pravovykh mekhanizmiv shchodo realizatsii prava na odnostatevyi shliub u sviti (porivnialno-pravovyi aspekt) [Issues of recognition and introduction of legal mechanisms for the implementation of the right to same-sex marriage in the world (comparative legal aspect)]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 4(16). Pp. 180–185 [in Ukrainian].
12. Yevroparlament pryiniav rezoliutsiiu, shcho vymahaie vid krain Yevrosoiuzu lehalizatsii odnostatevykh shliubiv [European Parliament adopts resolution calling on EU countries to legalize same-sex marriage]. 2021. URL: <https://sobor.com.ua/news/yevroparlament-rezolyuciya> [in Ukrainian].
13. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] (2002, January 10). *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
14. Trushkevich A.A. (2016). Problema evtanazii v mezhdunarodnom prave [The problem of euthanasia in international law]. *Universum: Ekonomika i iurisprudenciia: elektron. nauch. zhurn*. № 9. URL: <http://7universum.com/ru/economy/archive/item/3579/> [in Russian].

15. Vavilkina T.V. (2014). K voprosu ob evtanazii v zakonodatelstve zarubezhnykh stran [On the issue of euthanasia in the legislation of foreign countries]. *Nauka. Obshchestvo. Gosudarstvo*. № 4. Pp. 90–97 [in Russian].

16. Zakhilko K.S. (2018). K voprosu ob ugolovnoi otvetstvennosti za evtanaziiu [On the issue of criminal liability for euthanasia]. *Nats. tcentr pravovoi inform. Resp. Belarus. Minsk*. [in Russian].

17. O zdavookhraneniі: Zakon Resp. Belarus [On health care: Law of the Republic Belarus] from 18 June 1993. *Nats. tcentr pravovoi inform. Resp. Belarus. Minsk* [in Russian].

18. Pravo na smert. Kogda v Ukraine razreshat evtanaziiu i prichem zdes dengi. *Zaborona*. 2021. URL: <https://zaborona.com/ru/pravo-na-smert-kogda-v-ukraine-razreshat-evtanaziiu-i-prichem-zdes-dengi/> [in Russian].

19. Deklaratsiia OON pro klonuvannia liudyny [UN Declaration on Human Cloning] from 8 March 2005. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d57#Text [in Ukrainian].

20. Konventsiiia pro zakhyst prav i hidnosti liudyny shchodo zastosuvannia dosiahnen biolohii ta medytsyny [Convention for the Protection of Human Rights and Dignity in the Application of the Advances in Biology and Medicine] from 4 April 1997. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text [in Ukrainian].

21. Dodatkovyi protokol do Konventsii pro prava liudyny ta biomedytsynu shchodo zaborony klonuvannia liudskykh istot [Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine on the Prohibition of the Cloning of Human Beings] from 12 January 1998. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_526#Text [in Ukrainian].

22. Dodatkovyi protokol do Konventsii pro prava liudyny ta biomedytsynu shchodo transplantatsii orhaniv i tkanyn liudyny [Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine on Transplantation of Human Organs and Tissues] from 24 January 2002. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_684#Text [in Ukrainian].

23. Dodatkovyi protokol do Konventsii pro prava liudyny ta biomedytsynu v haluzi biomedychnykh doslidzhen [Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine in the Field of Biomedical Research] from 25 January 2005. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_686#Text [in Ukrainian].